

Pomogáts Béla

Útkereső irodalomtudomány II.

Dankanits Ádám

Az erdélyi magyar művelődésben hagyományosan nagy szerepet kapott a művelődéstörténet: a kulturális élet intézményeinek, így az olvasástörténetnek, a könyvtártörténetnek, az iskolatörténetnek a művelése. Ennek a tudományágnak volt nagyra hivatott művelője Dankanits Ádám. Kolozsváron született 1932. január 2-án, Bukarestben halt meg 1977. március 4-én a szomorú pusztításokat okozó földrengés áldozataként. Kolozsváron végezte tanulmányait, a Bolyai Tudományegyetemen szerzett történelemtanári oklevelet. A nagyenyedi Bethlen Könyvtárban, a marosvásárhelyi Pedagógiai Főiskolán, majd az ottani akadémiai kutatóhelyen dolgozott, 1970-ben Bukarestben A Hét szerkesztőségében helyezkedett el. Tanulmányai a Korunkban, a Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményekben, romániai német és román nyelvű tudományos folyóiratokban kaptak nyilvánosságot, szerepelt a magyarországi szakmai életben is. *Erasmus erdélyi olvasói* és *Olvasótársulatok, polgári társalkodók és kaszinók* című tanulmányai (a Nyelv- és Irodalomtudományi közlemények 1967–1968-as számaiban) az erdélyi olvasás-szociológiai kutatásoknak adtak új irányt.

Rövidre szabott élete során csak két nagyobb munkáját fejezhette be: *XVI. századi olvasmányok* (1974) című művében olvasástörténeti és -szociológiai kutatásait összegezte a korabeli könyvjegyzékek, a fennmaradt korabeli könyvek és a kutatások során összegyűlt könyvészeti adatok tanulmányozása nyomán, ahogy bevezetőjében olvasható: „A ránk maradt forrásanyag alapján eléggé megbízható és némiképpen kvantifikált következtetéseket lehet levonni a tizenhatodik századi erdélyi értelmiség olvasmányaira vonatkozólag. Míg a statisztikai megközelítés az eddiginél valóságosabb — sokszor attól elég nyomatékosan eltérő — képet ad az olvasmányanyag méreteiről és mennyiségi alakulásáról, az a tény, hogy vizsgálódásunk az eddig is tanulmányozott irodalmon túl, teológiától a természettudományokig valamennyi olvasmánytípusra kiterjed, e kép tematikai teljességét biztosítja.”²¹ Másik összegző munkája, *A hagyományos világ alkonya Erdélyben* (1983) egy nagyobb vállalkozás részlete, maga a készülő kézirat a földrengésben megsemmisült. A műve-

lődéstörténet széles területét átfogó tanulmány azt a korszakváltást mutatja be, amely során a hagyományos kultúrát egy új kultúra váltotta fel. „Az 1848 előtti század vizsgálata — olvassuk — nemcsak azért tanulságos, mert a korszak az emberi élet számára merőben új feltételeket hozott, hanem azért is, mert számos eleme egy sok évezredes életforma megragadását teszi lehetővé. A hagyományos világ megértése nyilván nemcsak öncél. E világ mentalitásbeli reflexei még nem sülyedtek el nyomtalanul, hiszen jelentős tömegek éltek a nem túlságosan távoli múltban is a hagyományos életforma keretei között. E beidegződések meghaladásának pedig a tudatosítás a feltétele.”²² Ezekkel a könyvekkel egy nagyra hivatott, de korán megtört tudósi pálya indult meg.

Fábián Ernő

Fábián Ernő régi erdélyi hagyományok nyomán hozott létre a Székelyföld egy kisvárosában magas igényeket kifejező és igen eredményes szellemi műhelyt. Kovásznán született 1934. október 12-én, és ugyanott halt meg 2001. augusztus 9-én. Sepsiszentgyörgyön tanult, a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen szerzett történelem-filozófia szakos tanári diplomát. Illyefalván, majd Kovásznán volt tanár. Tanulmányai a Korunkban, az Igaz Szóban, A Hétben, napilapokban, a szegedi Tiszatájban, majd a politikai változások után az Erdélyi Múzeumban, a budapesti Századvég, Hitel, Aetas és az ugyancsak magyarországi Alföld, Forrás című folyóiratokban láttak napvilágot. Általában eszme- és művelődéstörténeti tanulmányokkal lépett fel, azokkal az írókkal (így Eötvös Józseffel, Szabó Dezsővel, Németh Lászlóval) foglalkozott, akik a nemzeti kultúra eszmei megalapozásában, orientálásában vállaltak szerepet. Ezt az érdeklődését mutatták *Apáczai Csere János* (1975) és Eötvös József pályarajzát adó *Az ember szabad lebet* (1980) című monográfiái is. 1980-ben *Pedagógiai írások* címmel Németh Lászlóválogatást adott közre, már kései éveiben jelentette meg *Az élet értelme: tanulmány Madách Imre filozófiájáról* (1997) című nagyobb tanulmányát. A *Látóhatár* (1973) című filozófiai témájú szöveggyűjteményben az „eszköz” szerepét vállaló ember tragédiáját elemezte.

Művelődés- és eszmetörténeti tanulmányaival *A példaadás erkölcsé* (1984) című kötetében jelentkezett. Igen alapos elemző írásokban mutatta be az erdélyi és általában a magyar történelem és irodalom kimagasló képviselőinek (Bethlen Gábor, Apáczai Csere János, Széchenyi István, Eötvös József, továbbá Ady Endre, Szabó Dezső, Bánffy Miklós, Németh László és Cs. Szabó László) egyéniségét, eszmevilágát és történelmi szerepét, érdekes elemzésekben mutatta be néhány román (Eugen Lovinescu, Tudor Vianu) és nyugat-európai (Huizinga) gondolkodó munkásságát is. A történelmi és művelődéstörténeti „körképben” bemutatott életműveknek közösségi mondanivalóját kívánta kifejtetni, így Bethlen Gábor esetében a hagyományos erdélyi reálpolitikára, Széchenyinéél a morális felelősség

elvére, Eötvösnél az államelméleti tájékozottságra, Adynál a morális kérelhetetlenségre, Szabó Dezsőnél a hitvitázó szenvedélyre figyelmeztetett. Eredeti felismerése volt, midőn Bánffy Miklós nagy erdélyi regényének és Lampedusa *A párdúc* című művének rokonságára utalt. A művek és életművek eszmei és morális mondanivalóját kívánta felmutatni: „Korunk erkölcsi alternatívája — olvassuk *Az ember új világa* című vallomásos esszéjében —: vagy a technikához idomulunk, átvéve annak működési mechanizmusát, s gépiesen végzett munkában törjük magunkat — vagy megvalósítjuk a minőségi életet, a sokoldalúan fejlett személyiséget, visszaszerezzük a munka elveszett örömét, értelmet találunk létünkben.”²³

Első tanulmánykötete ideológia- és irodalomtörténeti írásokat foglalt magába, ezek összefogó eszmeiségét a nemzeti-nemzetiségi felelősségtudat szabta meg. *A tudatosság lebetőssége* című tanulmány a kisebbségi identitás meghatározására tett kísérletet: „A nemzetiséget mindazok a személyek alkotják, akik a »mi« személynévmást azonos jelentéssel használják. A nemzetiségek közötti viszonyokban a legfontosabb megkülönböztető a »mi« és az »ők« antitézise, amely első sorban az etno-kulturális sajátosságokban és a nemzetiségi öntudatban kristályosodik meghatározó jelentőségűvé. [...] A nemzetiség mint közösség a társadalmi struktúrában elfoglalt helyzetét jelekkel, jelzésekkel, szimbólumokkal, eszmékkel, értékekkel és érdekekkel kapcsolja össze. [...] A nemzetiségek szervesen beilleszkednek a többségi nemzet társadalmi struktúrájába, de arra törekednek, hogy etnicitásuk megőrzése mellett elégtérítést ki anyagi és szellemi szükségleteiket. Az összetartozást és az entitás megtartását biztosító »connabium« és »commensalialis« továbbra is erkölcsi imperatívusza marad az egyén magatartásának.”²⁴ A kisebbségi kérdést nem kívánta az erdélyi helyzetre szűkíteni, *A négritudo — eszme és valóság*, illetve *A partikularitás ideológiája* című tanulmányaiban szélesebb kitekintésre: egyetemes összefüggések feltárására törekedett.

Későbbi könyveiben (ezek egy része korai halála után jelent meg) tovább folytatta eszme- és irodalomtörténeti vizsgálódásait, így *Az értelem keresése* (1994), valamint *Egy polgártárs a kuckóból — esszék, pamfletek* (1997) című kötetekben. Ezekben folytatta Széchenyi István, Eötvös József és Szabó Dezső munkásságának értelmezését, érdekes tanulmányban vetette össze Eötvös József és Bibó István nézeteit (*Eötvös és Bibó*) és elemző tanulmányt adott közre a Németh László, majd Bibó István gondolkodásában nagy szerepet betöltő „harmadik út” ideológiájáról. Ennek kezdeményezői a nyugati kapitalizmus és a keleti kommunizmus meghaladásával tettek javaslatot egy demokratikus és szociális társadalmi berendezkedésre. Kitért ebben a tanulmányában a kisebbségi kérdés megoldásának lehetőségére is, mint *A „harmadik út” helyzetéről* írott tanulmányában megállapította: „Az új állam, amely felé haladni kell (kellene) a világ keleti és nyugati felében egyaránt, az önkormányzatokra, autonómiákra (területi, kulturális stb.) építkező szabadságjogok rendszerére alapozódhat. Ez hozhatja el az egyéni lét szabadságát éppúgy, mint a különböző kisebbségek emancipálódását, mert az ún. kollektív jogok is csak az önkormányzati rendszeren belül és azon keresztül

gyakorolhatók.”²⁵ A romániai kisebbségpolitika kritikáját adta *Görbe fából nem lesz egyenes: a marxi-lenini kisebbségpolitika elméletének és gyakorlatának színváltásai* (sajtó alá rendezés Vincze Gábor, 2001) című munkájában.

Ezekben az írásaiban rendre visszatért az „erdélyi gondolat”: a transzilvánista ideológia vizsgálata, mint *A tudatosság fokozatai* (1982) című (csupán két tanulmányt: *A közösségi létezés és az ideológiák* és *Azonosság és kultúra* magába foglaló) kötetében megjegyezte: „Az erdélyi magyarságot a főhatalomváltás teljesen felkészületlenül érte. Nem rendelkezett a kisebbségi élet megszervezésének azokkal a tapasztalataival és hagyományaival, amelyeknek a birtokában a szászok aránylag könnyen, nagyobb zökkenők nélkül átváltottak az új viszonyoktól követelt taktikára. Bár az erdélyi magyarság fejlett nemzeti öntudattal került kisebbségi helyzetbe, s így a beolvasztási politikának nemcsak az anyanyelv szabott határt, hanem a hatékony azonosságtuat is, a kisebbségi helyzet kényszerűsége napirendre tűzte azonosságtudatának ideológiai újrafogalmazását.” [...] E történelmi kényszer szülte a transzilvanizmust.”²⁶ Ezzel a két tanulmánnyal Fábíán Ernő gondolkodásának és eszmetörténeti munkájának középpontjába a transzilvanizmus vizsgálata került, ennek szentelte *A megmaradás parancsolatai: esszé az erdélyiségről mint politikai entitásról* (1999) című tanulmánykötetét, ezzel foglalkozott Aniszi Kálmán kérdéseire válaszolva a *Tanúságtévők* (1995) című kötetben.

Fábíán Ernő tudományos és közéleti munkássága az 1989-es romániai átalakulások után bontakozhatott ki igazán. 1992-ben (Gazdáné Olosz Ellával és Gazda Józseffel együtt) közreadta a *Kőrösi Csoma Sándor Emlékkönyvet*, 1993-ban az ő szerkesztésében jelent meg az Erdélyi Múzeum Egyesület és a Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület szervezésében 1992 áprilisában rendezett tudományos konferencia előadásainak anyaga (*Kőrösi Csoma Sándor nyomdokain*), 1995-ben Benkő Gyulával együtt városismertető munkát jelentetett meg *Kovácszna* címen, 1997-ben sajtó alá rendezte a két világháború közötti korszak neves kisebbségpolitikusának: Balogh Artúrnak *Jogállam és kisebbség* című válogatott tanulmánykötetét, 2004-ben (már halála után) új kiadásban jelentették meg *A példaadás erkölce* című (első) esszégyűjteményét. Elmondhatjuk, hogy az erdélyi magyarság kultúrájának és különösen a transzilvánista gondolatnak tanulmányozása során megkerülhetetlenek a kovásznai tudós eredményei.

Kozma Dezső

Kozma Dezső a 19. század magyar irodalmának kutatójaként és népszerűsítőjeként, valamint egyetemi oktatóként vállalt igen eredményes szerepet az erdélyi magyar kultúra szolgálatában. A Kolozs megyei Középlakon született 1935. november 6-án, a kolozsvári egyetemen szerzett magyartanári oklevelet, Sepsiszentgyörgyön, majd a kolozsvári egyetemen oktatott, itt a 19. század második felének magyar irodalmát adta elő. Első írásai a kolozsvári Igazságban, majd

irodalmi és irodalomtudományi folyóiratokban jelentek meg, több magyar klaszszikus, így Gyulai Pál, Petelei István, Mikszáth Kálmán, Thury Zoltán, Török Gyula és Bródy Sándor műveinek kiadásában vállalt szerepet, a Tanulók Könyvtára sorozatban jelent meg *Febér virág* (1967) című válogatása a 19. és 20. század fordulójának novellisztikájából, ugyanitt *Álom és valóság* (1974) című antológiája a 19. század végének költészetéből. *Arany János-breviárium* (1982) és *Költői ősz: Petőfi Júliája* (1985) című válogatásai hasznos irodalom-népszerűsítő kiadványok, az utóbbi eredetileg *Szabadság — szerelem* címmel a költő erdélyi kötődéseit kívánta dokumentálni, a cenzúra azonban csak a szerelmi élmények bemutatását engedélyezte. Több középiskolai irodalomtankönyv jelent meg az ő munkája nyomán.

Nagyobb irodalomtörténeti tanulmányai és monográfiái az erdélyi irodalom hagyományait világították meg. Életrajzokat írt Petelei Istvánról (1969), Mikszáth Kálmánról (1977) és Krúdy Gyuláról (1981), népszerűsítő munkája jelent meg Arany Jánosról (2002), Ady Endréről (2002) és Madách Imréről (2003). *A valóság igazsága* (1972) című könyvében a 19. és 20. század fordulójának kolozsvári szerkesztősegeit mutatta be, *Petőfi öröksége* (Petőfi-kutatók a századvégi Kolozsváron, (1976), *Klasszikusok Erdélyben* (1995), *Erdélyi utakon. Régi kolozsvári arcok* (1997), *Irodalom — korok fordulóján* (1998) *Eleven örökség* (2000), *Írók, költők, művek* (2007) című köteteiben az irodalmi hagyományokat felidéző írásait adta közre. *Erdélyi utakon* (1997) című arckép-sorozatában jól ismert és kevésbé ismert kolozsvári írók, újságírók és tudósok (Mikó Imre, Szentiváni Mihály, Brassai Sámuel, Szász Gerő, Éjszaki Károly, Bartha Miklós, Malonyay Dezső, Gyalui Farkas és mások) emlékét keltette életre. Valójában az erdélyi magyarság önismeretét kívánta szolgálni ezzel a munkájával. Annak bemutatása, hogy Kolozsvár múltját milyen sok szál köti az egyetemes magyar kultúrához, az otthonosság érzését és önérzetét kívánta elmélyíteni.

Szilágyi Júlia

Szilágyi Júlia világirodalmi érdeklődése és filozófiai, illetve esztétikai tájékozottsága következtében gyakorolt jótékony hatást az irodalmi kultúrára. Kolozsváron született 1936. augusztus 1-jén, itt végezte tanulmányait, 1960-ban szerzett magyartanári oklevelet. 1963 és 1967 között a Dolgozó Nő, 1969 és 1991 között a Korunk szerkesztőségében dolgozott. Több világirodalmi klasszikus (Denis Diderot, George Sand, Thornton Wilder, Virginia Woolf), valamint magyar író (Ady Endre, Kós Károly, Déry Tibor, Bálint György, Székely János, Szilágyi Domokos) műveit rendezte sajtó alá, illetve látta el bevezető tanulmánnyal. Előszót írt a Dévald László gyűjtőmunkája nyomán megjelent *Gondolatok a szerelemről* (1970) című antológiához. Közreadta Lev Tolsztoj naplójának és leveleinek gyűjteményét és szerkesztette az *Évgyűrűk: egyén, család, társadalom* (1986) című szociológiai tanulmánykötetet.

Irodalomtörténeti és -elméleti tanulmányai az esszéműfaj hagyományait használták fel magyar (és ezen belül erdélyi), valamint nyugat-európai művek értelmezésében. Eredeti felismerésekben gazdag esszéket közölt Lev Tolsztoj, Thomas Mann, Marcel Proust, Albert Camus, François Mauriac, André Malraux, általában francia írók, továbbá Babits Mihály és Dsida Jenő műveiről. Tanulmányait *A helyszín hatalma* (1979), *Mit olvas ön, Hamlet herceg?* (1993), *Versenymű égő zongorán* (2002) és *Lehet-e esszét tanítani?* (2007) című köteteiben jelentette meg. Írásait mindig áthatja a könyvkultúra, az olvasás iránt érzett elkötelezettség: „Lehet — tett vallomást *Szabadságom az olvasás* című írásában —, hogy az írásbeliség, a könyvkultúra csupán egy fejezete az emberiség történetének. Kérdés, hogy az írásos műveltség éli-e túl az emberi fajt, vagy a homo sapiens éli túl fejlődésének ezt a szakaszát. Ha a jövő az emberiség reményei szerint alakul, az olvasásról szóló vallomás időszámításunk 1987. esztendejéből talán igényt tarthat arra, hogy majdani értelmes lények megfejtésre érdemesítsék, és egy előcivilizáció emberének gyermeteg, ártalmatlan passziójaként megmosolyogják.”²⁷

Mózes Huba

Mózes Huba mindenekelőtt az erdélyi magyar irodalom intézményeinek, majd verstani kérdéseknek a kutatásában ért el eredményeket. Kolozsváron született 1941. június 2-án, szülővárosában tanult és szerzett magyartanári oklevelet, majd lett a filológiai tudományok doktora. Fizikai munkásként, később a kolozsvári akadémiai intézetben dolgozott, áttelepedett Magyarországra, a miskolci egyetem tanára lett. Tanulmányai erdélyi és magyarországi tudományos folyóiratokban jelentek meg, verseivel is találkozni lehetett. Doktori értekezését Szabédi Lászlóról készítette (1977), akiről 1984-ben *Az egészet akartam* címmel kismonográfiát adott közre. Ugyancsak kismonográfiát írt József Attiláról („*Majd a szabadság békesége is eljön*”, 1970), akinek román költőkből készült fordításaiból kétnyelvű antológiát szerkesztett (*József Attila és a román költészet*, 1972). Későbbi irodalomtörténeti tevékenységének középpontjába Dsida Jenő munkássága került: *Tükör előtt* (1992) címmel irodalomtörténeti dokumentumokat, *Égi mezőkön* (2001) címmel „vallomásokat versben és prózában”, *Vers és lélek* (2007) címmel nagyobb tanulmányt jelentetett meg (munkáját felesége, a nyelvészettel foglalkozó Kabán Annamária segítette).

Eredményes kutatómunkával tárta fel az erdélyi irodalom két világháború közötti korszakának dokumentumait. *Sajtó, kritika, irodalom* (1983), *Forrása rég fakadt* (1985), *A fejedelemszony portréjához* (1994), *Repülőbíd a sínek felett* (2006) és *Amit az ember álmodni tud* (2006) című köteteiben, illetve füzetekben tanulmányokat, irodalom- és sajtótörténeti dokumentumokat közölt. Ugyancsak filológiai bújáráskodásának eredményei voltak *Az Erdélyi Szépművés Cél és a Helikon indulásának dokumentumaiból: 1924–1928* (1992) és *Világfigyelő tető: mozzanatok az Erdélyi Helikon történetéből, 1928–*

1944 (2008) című kötetei, valamint a *Napkelet, 1920–1922* (2004) című szöveggyűjtemény az első jelentékenyebb kolozsvári irodalmi folyóirat anyagából. Több szépirodalmi antológiát szerkesztett, közreműködött Eötvös József, Brassai Sámuel, Kahána Mózes és Jancsó Elemér műveinek sajtó alá rendezésében. Érdemeket szerzett a román irodalom magyar recepciójában, *Eminescu a magyar irodalomban* (1989) címmel terjedelmes szöveggyűjteményt rendezett sajtó alá, román klasszikus költők magyar fordításainak elemzésével is foglalkozott.

Jelentősek verstani kutatásai: *Verstörténeti kérdések a XV. századtól napjainkig* (2001), *Míves munka a vers: a szonett kötöttsége és kötetlensége* (2004), *Illik a minét: a refrén mint versszerkezeti alakzat* (2005) és *Itt flóta, okarina: a rím mint versszerkezeti alakzat* (2005) című tanulmányai nagyban gazdagították modern költészetünk ismeretét. Összeállította a *Kötött formájú költemények antológiáját* (1997) és elkészítette a *Romániai magyar verseskönyvek 1944–1988* (1991) repertóriumát.

K. Jakab Antal

Nemzedékének egyik leginkább érzékeny kritikusa volt, sokra hivatott tehetségét mindazonáltal nem tudta igazán kiteljesíteni. Marosvásárhelyen született 1942. július 26-án és Kolozsváron halt meg 2007. július 20-án. Szatmáron és Kolozsváron tanult, 1964-ben került az Utunk szerkesztőségébe, 1990-től ennek utódjánál: a Helikonnál dolgozott, egy ideig a Korunk filozófiai rovatát szerkesztette. Bölceleti érdeklődéssel és felkészültséggel, emellett határozott kritikai érzékkel vált nemzedékének hiteles bírálójává. *A névmás éjszakája* (1972) című kötetében a Forrás-nemzedékek népszerű íróinak műveiről adott elemző tanulmányokat. Kiforrott és szellemes írásai valójában az esszéműfaj szélesebb körű és távlatos érdeklődésével közeledtek a hatvanas évek irodalmi alkotásaihoz. A kötet írója szinte mindig valamilyen kisebb részletet elemezve közelítette meg a „műegész” tulajdonságait: egy nyelvi jelből, grammatikai alakzataból, metaforikus szerkezetből vont le eredeti poétikai következtetéseket.

Az irodalomkritikus személyiségét mint „kérdező személyiséget” határozta meg: „A kérdés — írta egyik tanulmányában — döntés. Amikor egy kérdést megfogalmazok, akkor ezzel megvonom érdeklődésem körét. Egyúttal tehát megvonom azokat a határokat, amelyek között a kérdés tárgyául szolgáló dolog létezik, amennyiben számomra létezik. Minthogy pedig a dolgok csak annyiban lehetnek kutatásom tárgyai, amennyiben számomra léteznek, a kérdés egyben állítás is.”²⁸ Töprengő kritikus volt, úgy gondolta, hogy a szöveg művészi karakterének felderítése mindig küzdelmekkel jár, és az olvasói befogadás valójában együttgondolkodást jelent. Nemzedékének kitűnő esszéírója volt, szomorú, hogy munkássága nem teljesedett ki igazán. Tanulmányaiból *Átmenetek* (1995) című kötete közölt válogatást. Közreadta Dsida Jenő, Salamon Ernő és Szilágyi Domokos válogatott verseit, Tomcsa Sándor humoreszkjeit, sajtó alá rendezett egy

háromkötetes magyar irodalmi szöveggyűjteményt (1996 és 1999 között), *Magyar irodalom Bánffy Miklóstól Szilágyi Domokosig* (1998) címmel megjelentette az erdélyi irodalom tanítási célokat szolgáló antológiáját, és *Odüsszeuszától Ulyssesig* (2002) címmel szerkesztett egy világirodalmi szöveggyűjteményt. Az ő kísérő tanulmányaival (és Benkő Samu bevezetőivel) jelentek meg Cseh Gusztávnak az erdélyi történelem jeles alakjait megörökítő grafikai albumai. 2003-ban összeállította az *Irodalmi Nobel-díjasok lexikona. 1901–2002* című kiadványt.

Rohonyi Zoltán

A modern irodalomtudományi irányzatok hatása nyomán adott képet elsősorban az irodalom elméleti kérdéseiről. Kolozsváron született 1943. május 31-án, szülővárosában végezte tanulmányait, 1966-ban szerzett magyartanári képesítést, először Nagydobán volt általános iskolai tanár, 1968-tól a kolozsvári egyetem magyar tanszékén tanított, 1989-ben Magyarországra költözött, a pécsi egyetem magyar irodalomtörténeti tanszékének tanára, 1997-től vezetője lett. A Korunkban és a Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményekben közölte tanulmányait, a 19. század első felének irodalmát kutatta, mindenekelőtt a romantika irodalma iránt érdeklődött. Nagy beleélő készséggel adott képet a bemutatott írók munkásságáról, poétikai és stilisztikai elemzése révén jutott új megállapításokra.

Több 18–19. századi klasszikus magyar író válogatott írásait gondozta, így Fazekas Mihály, Berzsenyi Dániel, Kazinczy Ferenc, Arany János és Gárdonyi Géza válogatott műveit, ezekhez a kötetekhez írott bevezető tanulmányait „*Úgy állj meg itt a pusztán*”: *közelítés XIX. századi irodalmunkhoz* címmel 1996-ban Budapesten jelentette meg. 1970-ben gondos filológiai munkával rendezte sajtó alá Hermányi Dienes József *Nagyenyedi Demokritos* című művét, 1971-ben *A barokktól a romantikáig* címmel szerkesztett (Jancsó Elemérrrel együtt) irodalmi szöveggyűjteményt, 1975-ben *A magyar romantika kezdetei*, majd *Kölcsey Ferenc életműve* címmel adott közre monográfiát. A pécsi egyetemen tartott előadásai nyomán érdeklődését az irodalom elméleti kérdései kötötték le, mindenekelőtt az irodalmi „kanonizáció” (azaz az irodalomtörténeti értékelés) problémái foglalkoztatták, erről írta *A romantikus korszakkeüszőb: a posztkantiánus episztémé: a felbomló neoklasszikus kánon és a kora romantika alakzatai a magyar irodalomban* (2001) című művét, illetve adta közre *Irodalmi kánon és kanonizáció* (2001) című szöveggyűjteményét. Mindkét munkája a magyar irodalmi és irodalomtörténeti gondolkodás megújításában vállalt szerepet.

Molnár Szabolcs

Sokoldalú írástudó, irodalomtörténeti művei, kritikai tevékenysége, műfordításai és mindenekelőtt eredményes oktató munkája révén van helye az erdélyi magyar szellemi élet jeles személyiségei között. A Bihar megyei Mezőtelegden született 1943. április 12-én, Aradon, majd a kolozsvári egyetem magyar szakán tanult, először a kisiratosi általános iskolában tanított, 1969-ben lett a kolozsvári magyar tanszék oktatója, 1990-ben ő szervezte meg az önálló Hungarológiai Tanszékot a bukaresti egyetemen, jelenleg a tanszékvezető tisztségét tölti be, a régi magyar irodalom történetét és művelődéstörténetet oktat. Összeállította a háromkötetes *Magyar Irodalmi Szöveggyűjteményt* (1943–1976), *Idők szép virága* (1991) címmel jelentette meg (az előbbi gyűjtemény alapján készült) régi magyar költészeti antológiáját. Szöveggondozó munkáját dicsérte Heltai Gáspár írásainak (1980), Haller János *Hármas história* (1978) és Andrád Sámuel *Elmés és mulatságos rövid anekdoták* (1988), Szenci Molnár Albert *Psalterium Ungaricum 1607* (1996) című műveinek, valamint a *Históriás énekek és széphistóriák* (1981) című szöveggyűjteménynek a közreadása. Több román irodalomtudományi munkát tolmácsolt magyarul, emellett közre adta Lucian Blaga esszéinek és aforizmáinak válogatását. Románul is jelentek meg a régi magyar irodalommal foglalkozó írásai (*Arta poetică. Renașterea*, 1986). *Erdélyi Panteon* (1998) címmel társszerkesztőként adta közre az erdélyi magyar kultúra klasszikus alakjait bemutató esszégyűjteményt. Romániai és magyarországi folyóiratokban jelentek meg tanulmányai. 1970-ben *Versek — műfordítások* címmel sajtó alá rendezte Berde Mária költői életművét, 1986-ban irodalomtörténeti monográfiában adott képet a jeles író munkásságáról.²⁹

Horváth Andor

A széleskörű világirodalmi (mindenekelőtt a francia irodalom ismeretéből származó) tájékozottság és az esszéirodalom intellektuális hagyománya alakította ki Horváth Andor írói érdeklődését. Kolozsváron született 1944. március 8-án, a Brassai Sámuel Líceum növendéke volt, szülővárosában szerzett francia—magyar szakos tanári diplomát. Tordán volt tanár, Bukarestben A Hét munkatársa, főszerkesztő-helyettese, majd a Művelődés, később a Korunk szerkesztője, ő gondozta A Hét igen népszerű évkönyveit. A romániai rendszerváltozás után egy időre bekapcsolódott a politikai életbe, 1990-1992-ben a Művelődésügyi Minisztérium államtitkára, visszavonulása után a kolozsvári egyetem tanára és a Korunk főszerkesztőhelyettese volt. Francia tudományos művek fordítójaként is fontos munkát végzett, ő tolmácsolta magyarul Robert Escarpit *A könyv forradalma* (1973) című munkáját és Louis Althusser tanulmányait, az ő gondozásában jelent meg Saint-Simon *Emlékiratok* (1979) és Montesquieu *A törvény szelleme* (1987) című műve, válogatást jelentetett meg Jules Renard *Naplójából* (1993), részt vett a

Murvai Olga által szerkesztett *Irodalomszemiotikai tanulmányok* (1979) című válogatás fordításában, bevezető tanulmányokkal látta el Denis Diderot írásait (2003), lefordította a kiváló román filozófus, Andrei Pleșu *Tescani napló* (2000) és *A madarak nyelve* (2000) című műveit, *Korszellem és önismeret* (1988) címmel a két világháború közötti román esszéirodalomból, *Tanúskodni jöttem* (2003) címmel ugyanennek a korszaknak román emlékirat- és naplóirodalmából adott válogatást. Általában nagy szerepe volt az erdélyi magyar értelmiség világirodalmi tájékozódásának és eszmei nyitottságának szolgálatában.

Első esszékötete *Dávid parittyája* címmel 1974-ben jelent meg, ezt követték *Nyomunkban a hírözön* (1982), *Montaigne köpenye* (1985), majd *Golyóstoll: egy értelmiségi jegyzetfüzetéből. 1980–1982* (2006) című kötetei (ez utóbbiban A Hétben rendszeresen megjelent sajtószemléit adta közre, ezek a román és a nemzetközi sajtó közleményeit ismertették meg a magyar olvasóval). *A szent liget* (2005) című munkájában a görög tragédiaírókról szóló esszéit gyűjtötte egybe. A Kántor Lajossal közösen megjelentetett *Határjegyek* (2000) című kötetben az irodalmi élet eseményeit kommentáló jegyzeteit adta ki. Irodalomtörténeti tanulmányai mindenekelőtt nagy francia írókat (Saint-Simont, Diderot-t, Balzacot, Stendhált, Martin du Gard-t, Malraux-t és Camus-t) mutatták be az olvasónak. *Olvasónaplója* (*Montaigne köpenye* című kötetében) francia, román és magyar írók műveiről számolt be, mindig az olvasó ember érdeklődésével és örömeivel. Érdemes felidézni, amit Marguerite Duras egy könyvének olvasása nyomán jegyzett le, ezekben a sorokban az „olvasó ember ars poeticáját” fogalmazta meg: „E valóban tartózkodó, sejtelmesen vallomásos könyvet a stílusa teszi élményszerűvé, az élet dolgairól okosan, rezignáltan, szinte érzelemmentesen s mégis életörömet sugárzóan elmélkedő múltidézés hangja, amely azzal ejt rabul, ami mindannyiunk közös osztályrésze: az elveszett idő keresésével, a visszahozhatatlan féltett varázsával.”³⁰ Ennek a „varázsnak” a megfejtésére és közvetítésére tettek kísérletet Horváth Andor tanulmányai.

Gyimesi Éva

Gyimesi (Csekéné Gyimesi) Évának kezdeményező szerepe volt az erdélyi magyar irodalmi műveltség megújításában: érzékeny műelemzése elhagyhatatlanul hozzájárultak, mint az, hogy az erdélyi irodalmi műveket szélesebb körben: az egyetemes és a magyar irodalom összefüggés-rendszerében helyezte el. Kolozsváron született 1945. szeptember 11-én, tanulmányait szülővárosában végezte, 1968-ban szerzett magyar szakos tanári oklevelet. A kolozsvári egyetem magyar tanszékének tanára, a filológiai tudományok doktora, vendégtanárként oktatott a szegedi egyetemen, amely díszdoktori címmel tüntette ki.³¹ Tudományos és irodalmi folyóiratokban jelentek meg írásai, első feltűnést keltő tanulmánya: a *Tudatformáló nyelvművelés a Látóhatár* (1973) című tanulmánykötetben volt olvasható.

Nyelvművelő írásokkal kezdte pályáját, ezek *Mindennapi nyelvünk* (1975) címmel kötetben is megjelentek.

Munkássága az erdélyi magyar lírával foglalkozó tanulmányaiban bontakozott ki. *Találkozás az egyszerűvel* (1978) című kötetében részben líraelméleti tanulmányokat, részben portrévázlatokat adott közre. Elemzései során egyszerre adott szerepet a tudományos szövegelemzésnek és az olvasói intuíciónak. „A vers, ha jó vers — fejtette ki —, első befogadásakor mint egész hat, s egy intuitív összbenyomást alakít ki, ami elemezhetetlen, de ami mégis megszabja további olvasásának szempontjait. Ebben az összbenyomásban bizonyos esztétikai minőségek és érzelmi mozzanatok érzékelése mellett a verset strukturáló elv is gyakran fölsejlik, sőt kölcsönös feltételezettségük sugallata is jelentkezik.”³² A modern vers természetét és a verselemzés feladatait tárgyaló elméleti okfejtést néhány erdélyi költő (Kányádi Sándor, Lászlóffy Aladár, Szilágyi Domokos, Király László és Kenéz Ferenc) költészetének bemutatása, majd az olvasói befogadás folyamatának értelmezése követte. A tanulmányíró — a korszerű „receptió” esztétikának megfelelően — a befogadói folyamat személyességére hívta fel a figyelmet, mint a kötet végén olvasható: „A befogadás első fázisa, vagyis az esztétikai élmény, amelyben oly nagy szerepe van a szubjektív valóság-tapasztalatnak, teljesen magánjellegű, s a műélvezetnek ez az elemi formája nem helyettesíthető semmivel. Magát az élményt szubjektív vallomásként igen, de racionalizált ismeretként átadni nem lehet; átélése a reá való készségtől, fogékonyságtól függ. [...] A befogadás eme legfontosabb feltételét, az élményt, semmilyen irodalomelméleti ismeret nem pótolhatja tehát. Ha hiányzik, annak társadalmi, lélektani okai vannak.”³³

A költészet esztétikumával és ennek befogadásával foglalkozó tanulmányok mindig a korszerű nyugati szakirodalom ismeretére támaszkodtak (nem egy fontos munkát a szerző a román nyelvű könyvkiadás jóvoltából ismerhetett meg). Hasonlóképpen esztétikai és receptiók kérdésekkel, ezeken belül az írói fikció, a költői nyelv vagy az értelmezési folyamatok vizsgálatával foglalkoztak Gyimesi Éva következő, *Teremtett világ* (1983) című tanulmánykötetének írásai. Miként a kötetet záró írás tanúsítja, a szerzőt megérintette az a kétely, amely manapság a költészet (vagy éppen a kultúra) társadalmi jelentőségét, hatását érinti, végül azonban az irodalom fontosságába vetett hagyományos bizalom oldotta fel a kétségeket. „Mi az irodalom értelme? — kérdezi a tanulmányíró. — Mi az értelmezés értelme? Az egésznek mi az értelme? Ezeknek a kérdéseknek valójában semmilyen gyakorlati haszna nincs. De valahogyan emberi minőségünkhöz tartozik az a luxus, hogy ezeket a kérdéseket föltehetjük, hogy feladatul szabhatjuk önmagunknak a válaszok keresését. Az irodalom »csupán« azt a rengeteg kétséggel kikövezett lehetőséget kínálja fel nekünk, hogy újra meg újra föltegyük ezeket az emberi mivoltunkból fakadó, talán épp annyira kényelmetlen, mint fényűző kérdéseket: s ez maga a kultúra — a létfenntartásunkon túli, nélkülözhetetlen fölösleg.”³⁴

Valójában a későbbi tanulmányok és elemzések morális mondanivalóját is az irodalom (a kultúra) humanisztikus jelentőségének kinyilvánítása és az irodalom

jövőjéért érzett aggodalom alakította ki. A kolozsvári irodalomtörténész, különösen a bukaresti diktatúra utolsó évtizedében, szinte mindig azzal a drámai kérdéssel találkozott, hogy vajon az emberi szellem miként küzdhet meg a zsarnoki hatalom mindent maga alá rendelő kíméletlenségével. Gyimesi Éva egyike volt azoknak a kolozsvári értelmiségieknek, akik vállalták a szellemi ellenállás kockázatát, tapasztalnia is kellett a rendőrállami üldöztetést, *Szem a láncban* (2009) című önéletrajzi, egyzersmind történelmi dokumentumkötetében a Securitate titkos iratanyagának tükrében mutatta be ennek a félelmetes szervezetnek a működését. *Homvágy a hazában* (1993) című, személyes vallomásokban gazdag kötetének írásaiban vetett számot azokkal a tanulságokkal, amelyeket kontesztáló értelmiségiként kellett szereznie. A kötet írásai tulajdonképpen a zsarnokság ellen szinte magányosan fellázadó írástudó tapasztalatát, közérzetét és erkölcsi igazságát mutatták be, és a személyes helytállás erőforrásaként a keresztény etikát jelölték meg. Gyimesi Éva egy előadásában, amelyet a Pax Romana elnevezésű katolikus értelmiségi mozgalom 1991-es innsbrucki találkozóján tartott, arra a „szelíd erőre” hivatkozott, amelyből az ellenállás készsége táplálkozik. „Ez a szelíd erő — olvassuk — a feltétlen szeretet az emberek iránt, akiknek vagy akik érdekében beszélni tartozol. A szeretet a munka iránt, amelyben elveszítéd magad, hogy tökéletlenséged átlényegüljön valami mássá, aminek pusztán médiuma, hordozóközege vagy.”³⁵ Ebben a kötetében került szélesebb körű nyilvánosság elé a korábban „illegálisan” terjedt és csak 1992-ben megjelent *Gyöngy és homok* című nagyobb esszéje, amely az „erdélyi gondolat” eszmei örökségével vetett számot, és a kisebbségi életérzés lelki veszedelmeit mutatta be (ezzel a tanulmányával később részletesen is foglalkozni fogunk). Gyimesi Éva tulajdonképpen elutasította a hagyományos kisebbségi érzést, esszéiben az erdélyiség, a magyarság és az európaiság eszmei egységének fontosságára hívta fel a figyelmet. *Kereszténység — nemzet — liberalizmus* című tanulmányában arról beszélt, hogy ennek a három eszmei értéknek egyensúlyba kell kerülnie, ez a gondolat szabta meg az erdélyi magyar közéletben vállalt tevékenységét is.

Annak az irodalom-értelmezésnek, amely Gyimesi Éva tanulmányaiból kiolvasható, részben esztétikai, részben morális indítéka van. Ez a kettős elkötelezettség jelent meg azokban az irodalmi, illetve kritikai tanulmányokban, amelyeket *Kritikai mozaik* (1999) című — teljes irodalomkritikai munkásságát átfogó — kötetében adott közre. Ebben a kötetében az erdélyi irodalom, illetve az egyetemes magyar irodalom nagy egyéniségeinek munkásságát mutatta be. *Álom és értelem* (1990) címmel Szilágyi Domokos „lírai létértelmezéséről” közölt értő magyarázatot, ez egyszerre volt elemző és személyes jellegű. *Colloquium transilvanicum* (1998) című kötetében részben irodalomtörténeti, részben az erdélyi magyarság hagyományaival és közéletével foglalkozó esszéi olvashatók. *Múlt, jövő mesgyéjén* (1980) címmel antológiát szerkesztett erdélyi magyar költők verseiből, közreadta Szilágyi Domokos válogatott verseit és bevezető tanulmányt írt Kosztolányi Dezső verseihez. Az ő irányításával működik a kolozsvári egyetemen a „láthatatlan kollégium”, amely a tehetséges magyar irodalomszakos hallgatók

számára szervez továbbképzést, ennek a „kollégiumnak” a diákjaival készült a *Vissza a forrásokhoz: nemzedékvallató* (2001) című interjúkötet.

Cseke Péter

Korábban az erdélyi magyar kulturális sajtó tevékeny riportereként szerzett nevet, történészi munkássága a diktatórikus rendszer bukása után bontakozott ki igazán. Az Udvarhely megyei Recsenyéden született 1945. január 30-án. Székelyudvarhelyen, majd a kolozsvári egyetemen tanult, tanári diplomát szerzett. A Falvak Dolgozó Népe szerkesztőségében kezdte pályáját, mint riportert járta be Erdélyt. Versei jelentek meg a *Vitorlaének* (1967) című antológiában, fiatal román költőket tolmácsolt az *Építő Amfion* (1967) című versgyűjteményben. 1969-ben a Korunk szerkesztőségi munkatársa, majd a romániai rendszerváltás után a kolozsvári egyetemen megnyíló magyar újságíróképzés tanára lett.

Első írásai (Beke György tanítványaként) az erdélyi magyar faluról készült irodalmi riportok voltak, ezek jelentek meg *Víznyugattól vízkeletig* (1976) *Emberarcok* (Beke Györggyel és Marosi Péterrel, 1976), *Látóhegyi töprengések* (1979), *Hazatérő szavak* (1985, új kiadásban Budapesten 1993), *Könyv és kenyér* (1991) és *Korfordulós újesztendő* (1994) című kötetekben. Beszámolóiban az erdélyi magyar vidéki társadalom nehéz tapasztalatait elevenítette fel, könnyen szót értett az egyszerű emberekkel, írói eszközökkel rajzolta meg riportalanyainak egyéniségét. *Vigyázó torony* (1995) című interjúkötetében a neves grafikus és művészeti író, Debreczeni László munkásságát mutatta be. Riportkönyveit és szociográfiai műveit olyan publicisztikai célzatú gyűjtemények követték, amelyekben az erdélyi magyarság kisebbségi tapasztalatait és elvégzendő feladatait összegezte. *Metaforától az élet felé* (1997), *Láthatatlan emlékművek* (2000), *Paradigmaváltó erdélyi törekvések* (2003), *Időrobbanás* (2003), *Jöjjön el a mi időnk* (2005), *Legyen eszünk, ha már volt* (2006) című munkáiban az erdélyi magyar szociológiai-szociográfiai irodalom törekvéseiről és eredményeiről adott képet. *Tényirodalom — szociográfia* (2001) című munkája egyetemi tankönyvként mutatta be a társadalomkutatás műhelyeit, illetve idézte fel az erdélyi magyarságot helytállásra ösztönző „példaemberek” (Krenner Miklós, Balázs Ferenc, Jancsó Béla, Szabédi László, László Dezső és a többiek) szellemi-erkölcsi örökségét. *Horváth István és az erdélyi népi irodalmi irányzat* (2000) című irodalomtörténeti monográfiájában a neves erdélyi költő pályáját tekintette át. Tanulmányait mindig széles körű és gondos forráskutatás alapozta meg, igen nagy művelődéstörténeti anyagot tekintett át, ennek nyomán rajzolta meg az eszmetörténeti jelenségeket és folyamatokat. Az 1989-ben bekövetkezett romániai politikai fordulat igen jótékonyan hatott szemléletének alakulására. Így már minden cenzúra és öncenzúra nélkül fejthette ki véleményét: élhette át az „önkorlátozásmentes gondolkodás örömét”.³⁶

Tudományos munkásságát a feldolgozott tárgy igen széles körű ismerete és elmélyült elemzése jellemzi. *A magyar szociográfia erdélyi műhelyei* (2008) című össze-foglalásában az igen gazdag erdélyi szakirodalomról adott tárgyyszerű áttekintést, rendre ismertetve mindazt, amit az erdélyi magyar társadalomkutatás a maga több évtizedes története során létrehozott. Ez a műve is oktatási célzattal készült. Tanulmányai és összefoglaló munkái mellett fontos szöveggondozó tevékenysége is. *Erdélyi fiatalok — dokumentumok, viták. (1930–1940)* című munkájának eredetileg 1986-ban kellett volna megjelennie, azonban a cenzurális tiltás következtében csak a diktatúra bukása után kerülhetett a nyilvánosság elé. *Nem lehet* (Molnár Gusztávval, 1989) című dokumentumgyűjteménye a Makkai Sándor 1937-es repatriálása miatt kialakult vita anyagát gyűjtötte össze. *Lehet — nem lehet* (1995) című kötetében a kisebbségi lét értelmezésére kísérletet tevő írásokból (a többi között Gyimesi Éva, Balázs Sándor, Fábíán Ernő, Tóth Sándor, Keres-kényi Sándor és Kántor Lajos tanulmányaiból) válogatott. Ennek a kötetnek az előszavában világította meg a kisebbségtörténelem nehéz időszakait felidéző filológiai tevékenysége aktuális értelmét. Arra utalt, hogy az 1989 végi romániai fordulat által keltett várakozásokat nemigen igazolták a későbbi évek fejleményei, minthogy (mint a harmincas években) magyarok sokasága hagyta el szülőföldjét. „Történelmi kataklizmák idején — írta —, úgy tűnik, elháríthatatlan jelenség ez. De a túlélés után (újra meg újra) szembe kell néznünk a tudatos jövőépítés követelményeivel/lehetőségeivel. S ha így vizsgálódunk, akkor nem lehet mindent a külső körülményekre, a diktatúra idején »kézben tartott« többségi nacionalizmuson is túltevő »szélsőséges« jelenségekre hárítani. Azok az erdélyi magyar fiatalok, akik ma a távozás mellett döntenek, nem bíznak eléggé a mi kisebbségi társadalmunk önszervező és jövőteremtő erejében. Vajon megtettük-e azt, ami tőlünk telhető? A kérdés megkerülhetetlen. A válaszok elodázhatatlanok.”²¹ Valójában ez az erkölcsi és közéleti készítés szabta meg Cseke Péter tudományos és publicisztikai munkásságának személyes indítékait és további történelmi búvárkodását. *A tizennyelvek* (2003) című kétkötetes szöveggyűjtemény az ugyanilyen címen megjelent egykori antológiát (a fiatal erdélyi írók 1923-as jelentkezését) és ennek kritikai fogadtatását mutatja be. Egy-egy dokumentumkötetben László Dezső (2004) és Buday György (2006) emlékét idézte fel. Az erdélyi magyar művelődéstörténet igen eredményes kutatójaként hatalmas munkát végzett a kisebbségi önismeret gazdagítása körül.

A nemzeti közösség szolgálatában

A hetvenes évek végén kibontakozó új erdélyi irodalomtörténet-írás és irodalomkritika több stratégiai tennivalót vállalt magára: először meg kellett tisztítani az irodalom értelmezését azoktól a dogmatikus képzetektől, amelyeket a korábbi esztendők zsarnoki irodalompolitikája rákényszerített a szellemi életre, másodsor helyre kellett állítani a hagyományok természetes rendjét, enélkül elképzelhetetlen volt az iroda-

lom szerves fejlődése, harmadszor pedig olyan irodalmi ösztönzéseket kellett találni, amelyek nem lefegyverzik, ellenkezőleg, megerősítik az erdélyi magyarság történelmi és közösségi tudatát. Mindhárom feladat a mindenkori magyar irodalomtörténetírás és irodalomkritika nemzeti hagyományaira épül, ennek gyakorlati tennivalóit szabva meg. Ezeknek a feladatoknak a jegyében végezték munkájukat az erdélyi irodalomtudósok a két világháború közötti évtizedekben, és ezek a feladatok jelölték meg az irodalom körül vállalt szolgálatot a hatvanas évek közepétől kezdve a bukaresti zsarnokság legnehezebb esztendeiben is. Nemcsak az imént bemutatott ismertebb irodalmároknak, hanem azoknak a tudományos kutatóknak, egyetemi oktatóknak, középiskolai tanároknak, újságíróknak az esetében is, akik a maguk köznapi munkája során vállalták a kisebbségi magyar kultúra szolgálatát (egész könyvtárat tesznek ki ennek az önzetlen szolgálatnak az eredményei). Röviden róluk is szót kell ejteni egy irodalomtörténeti összefoglalás keretei között.

Ezek az irodalomtörténészek és -kritikusok is komoly erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy az erdélyi irodalmi kultúra a hatvanas évek végére nagyjából magára találjon. *Ritoóké János* (eredeti német nevén Johann Günther Miess, Brassó, 1935. június 22. — Kolozsvár, 1981. május 21.) mint költő és irodalomkritikus hívta fel magára a figyelmet. Édesapját, mint erdélyi szász, 1945-ben a Szovjetunióba hurcolták, édesanyjával ekkor Nagyváradra költözött, aki magyar iskolába íratta fiát. Korábban németül kezdte tanulmányait, ezeket végül Brassóban fejezte be. A kolozsvári egyetemen szerzett magyartanári diplomát, rövid ideig tanított, majd az Új Idő című brassói hetilap irodalmi rovatvezetője, 1971-től a kolozsvári Korunk szerkesztőségi főtitkára volt. 1975-ben Goethe írásaiból készült válogatással lépett fel, ezután erdélyi német és román költők verseit fordította magyarra. 1976-ban *Kozmikus szerelem* címmel jelent meg verseket és műfordításokat tartalmazó kötete, 1980-ban *Önkiballgatás* címmel erdélyi német költők, 1981-ben „*A hamis malvázia*” címmel romániai német elbeszélők műveit tolmácsolta magyarul. Alapvető munkának számít *Kettős tükkör* (1979) című könyve, ez a két világháború közötti korszak magyar—szász irodalmi kapcsolatait mutatta be.

Katona Ádám (Dicsőszentmárton 1935. október 12.—) irodalom- és művelődéstörténész Székelyudvarhelyen tanult, orvosnak készült, majd tanári munkát végzett, művelődési otthonokat vezetett, 1968-ban Kolozsváron szerzett tanári diplomát. Az Igazság szerkesztőségében, a székelyudvarhelyi múzeumban, korondi és homoródszentmártoni iskolákban dolgozott — mindenütt szembekerült a hatalommal, a titkosrendőrség folyamatosan megfigyelte. 1990 után a székelyudvarhelyi művelődési ház munkatársa lett, majd ismét tanári munkát végzett, megalapította az RMDSz helyi szervezetét, 1990 és 1994 között a Szabadság című lap helybeli szerkesztője volt. Politikai tevékenységében az erdélyi magyar kulturális, illetve a székelyföldi közigazgatási autonómia követelményét képviselte. Az RMDSz keresztény-nemzeti platformja és az Erdélyi Magyar Kezdeményezés, valamint az Orbán Balázs Közművelődési Egyesület vezetője, mint

ilyen, nem egyszer bonyolódott politikai vitákba a magyar párt vezetőivel. Írásai általában művelődéstörténeti kérdésekkel foglalkoztak, 1973-ban Platon és Veres Péter, 1974-ben Kodály Zoltán, 1975-ben Kemény Zsigmond, 1979-ben Fülep Lajos műveit rendezte sajtó alá, 1993-ban az ő szerkesztésében adták közre Venczel József *A falumunka útján* című művét, számos irodalomtörténeti tanulmánya jelent meg, közöttük Kemény Zsigmond és Németh László munkásságáról, ugyancsak fontos szerepet tölt be a Székelyföld művelődéstörténetének feltárásában.

Binder Pál (Botfalu, 1935. március 15. — Brassó, 1995?) művelődéstörténész, az erdélyi népek (különösen a szászok) múltjának kutatásában szerzett érdemeket. Brassói szász eredetű családból származott, szülővárosában, majd a kolozsvári egyetemen: földrajz szakon tanult, Iaşiban szerzett doktorátust, tanárként, könyvtárosként dolgozott. A Brassói Lapok és a Korunk munkatársaként művelődéstörténeti tanulmányokat írt, többnyire Brassó múltjával foglalkozott. *Közös múltunk* (1982) című kötetében adatokban igen gazdag tanulmányokban mutatta be a királyföldi szász falvak, a havasalföldi román és az erdélyi magyar városok (Kolozsvár, Vajdahunyad, Nagyenyed, Vízakna, Szászváros) múltját. Könyvének külön értéke az a gazdag adattár, amelyet több évtized kutató munkájával állított össze. Sajtó alá rendezte az *Utazások a régi Európában* (1976), a *Céhes élet Erdélyben* (Kovách Gézával, 1981) és az *Utazások a török birodalomban* (1983) című dokumentumköteteket, *Az erdélyi magyar evangélikus egyházkezségek és iskolák története és névtára. 1542–1861* (1993) című munkája fontos történelmi forráskiadvány. Alapos tanulmányokban mutatta be Apáca község múltját és Dávid Ferencnek, az erdélyi unitárius egyház alapítójának családtörténetét.

Nagy György (Lukafalva 1938. január 1. — Kolozsvár 1998. december 26.) filozófiatörténet-író a marosvásárhelyi Református Kollégiumban, majd a kolozsvári egyetemen tanult, az ottani Pedagógiai Főiskolán, az egyetem filozófiai tanszékén tanított, 1990 után a Korunk szerkesztőbizottságában és az Erdélyi Múzeum Egyesületben vállalt tisztséget. Tudományos munkássága során a két világháború közötti erdélyi magyarság eszmetörténeti áramlataival foglalkozott, ennek során úttörő munkát végzett a transzilvánista gondolkör feltárásában és méltányos megítélésében. 1973-ban a Korunkban adta közre *A kezdeti transzilvánizmusról* című tanulmányát, később Kós Károly munkásságáról, az 1937-es Vásárhelyi Találkozóról közölt tanulmányokat, szerepet vállalt a nemzetiség-tudományi kutatások újjáélesztésében, a nyolcvanas évek végén néhány tanulmánya szamizdat-folyóiratokban látott napvilágot. A rendszerváltás után az újjászülető Erdélyi Múzeumban közölt tanulmányokat, *Széchenyi az erdélyi magyar szellemi életben a két világháború között* (1993) című munkája az Erdélyi Múzeum Egyesület emlékülésén hangzott el. Válogatott tanulmányai, közöttük az „erdélyi gondolattal” foglalkozó írásai *Eszmények, intézmények, ideológiák Erdélyben* (1999) című poszthumusz kötetében kerültek az olvasó elé.

Rácz Győző (Dés, 1935. január 41. — Kolozsvár, 1989. október 27.) irodalomkritikus, filozófiai szakíró a kolozsvári egyetemen tanult, ugyanitt volt tanár, a filozófiai tanszék professzora. 1971 és 1983 között a Korunk főszerkesztő-helyettese, majd Gáll Ernő elmozdítása után főszerkesztője, ebben a tisztségében alkalmazkodott a bukaresti művelődéspolitikai utasításaihoz. Tanulmányai, amelyek *Értelem és szépség* (1977), majd *A lírától a metafizikáig* (1976) címmel jelentek meg, filozófiai és irodalmi esszéket foglaltak magukban, a többi között a művészet és a filozófia viszonyát, a marxista ideológia történetét és a Korunk tevékenységét mutatták be. Elemző tanulmányokat adott közre Apáczai Csere János, Petőfi Sándor, József Attila, Németh László és kortárs erdélyi írók munkásságáról. Művei vitákat váltottak ki, ezek időnként megkérdőjelezték a szerző elméleti eredményeit.

Indig Ottó (Gyertyános, 1936. október 18. — Nagyvárad, 2008) irodalomtörténész, publicista, Nagyváradon, majd a kolozsvári egyetemen tanult. Nagyváradon tevékenykedett tanár-, újságíró- és színikritikusként, mindenekelőtt Nagyvárad irodalmi hagyományaival foglalkozott. *Juhász Gyula Nagyváradon* (1978) és *Nincs szebb jövődök májusánál* (1980) című könyveiben Juhász Gyula pályáját, elsősorban a költő váradai éveinek történetét, *Csak egy igazi versért élek* (1981) címmel Horváth Imre költészetét mutatta be. *Várad párnasszus* (1994) című kötetében a város magyar irodalmi hagyományait, így Ady Endre váradai korszakának eseményeit, a Szigligeti Társaság és a váradai sajtó tevékenységét, valamint néhány ott tevékenykedő író (Nagy Endre, Dutka Ákos, Emőd Tamás, Ligeti Ernő, Tabéry Géza és mások) alakját idézte fel. *Arca az időnek* (1996) című kötetében irodalomtörténeti vázlatait és színikritikáit válogatta egybe. Színháztörténeti kutatásait *Nagyvárad színikritikái A Holnap évtizedében* (1975) és *A nagyvárad színeszet másfél évszázada (1798–1944)* (1991) címmel jelentette meg.

Kicsi Antal (Torja, 1936. augusztus 24. — Székelyudvarhely, 1980. november 27.) tanítóképzőben tanult Székelyudvarhelyen, majd a kolozsvári egyetemen szerzett magyartanári képesítést. Általános iskolai, főiskolai, majd középiskolai tanárként dolgozott. *A romániai magyar irodalom dokumentumaiból* című cikksorozatában, amely a Vörös Zászló című lapban jelent meg folytatásokban 1971 és 1974 között, elsősorban az Erdélyi Szépművéses Céh történetét mutatta be. A Brassói Lapokban közölt ötvenkét részes *Romániai magyar irodalom* című sorozata erdélyi írók portréját vázolta fel. Kismonográfiát írt Kováts Józsefről (1969), összegző pályaképet készített Tompa Lászlóról (1978), és Balázs Ferencről (Mikó Imrével és Horváth Sz. Istvánnal, 1983), a marosvásárhelyi Pedagógiai Főiskola 1969-es évkönyvében jelentette meg *A marosvásárhelyi Zord Idő* című tanulmányát. Sajtó alá rendezte Kovásznai Sándor és Kováts József műveit, valamint Tompa László válogatott verseit. *Kóbor poeta vallomása* (1970) címmel latin költőkből készült műfordításait jelentette meg.

Hegedüs Imre János (Székelyhidegkút, 1941. július 9.) Segesváron és Székelykeresztúron, majd a kolozsvári egyetemen tanult és szerezte meg a doktori foko-

zatot Benedek Elek munkásságáról írott értekezésével. Csíkdánfalván és Sepsiszentgyörgyön volt tanár és szakfelügyelő. Benedek Elek működéséről közölt tanulmányokat. Az 1980-as évek végén Ausztriába távozott, az ottani magyar szervezetekben tevékenykedik, a rendszerváltás óta Budapesten és Erdélyben is gyakran szerepel. 2006-ban jelent meg *Benedek Elek* című monográfiája, amely igen alapos filológiai munka révén adott képet a nagy hatású író közéleti és írói tevékenységéről.

Szabó Zsolt (Kolozsvár, 1946. május 29. —) Szentimrei Jenő unokája, Szentimrei Judit fia, a kolozsvári egyetemen szerzett diplomát, újságírói tevékenységet folytatott, a Művelődés című havi folyóirat főszerkesztője volt, művelődéspolitikai és művelődéstörténeti írásokat közölt. 1979 és 2002 között négy kötetben jelentette meg a *Benedek Elek irodalmi levelezése* című gyűjteményt. 1999-ben szerkesztette a *Szilágysági magyarok* című tanulmánykötetet, Keszeg Vilmossal együtt adta közre az *Aranyos-vidék magyarsága: Aranyosszék, Torda és vidéke a változó időben* (2006) című kötetet. Doktori értekezésében Szentimrei Jenő munkásságát dolgozta fel. 2006-ban sajtó alá rendezte *A kolozsvári Vasárnap és Vasárnapi Újság, 1921–1925* című antológiát és a *Tréfás és csúfolódó erdélyi népköltészet* című kötetet, 2004-től szerkeszti a *Szótárnai füzetek* című kiadványt, itt jelent meg *Szótárnai napok* (2004) című műve az egykor Kós Károlynak és Szentimrei Jenőnek otthont adó kalotaszegi faluról.

Az erdélyi magyar irodalom gondozása körül még igen sokan végeztek elismerésre méltó tevékenységet. Így *Bölöni Sándor* (Ploiești, 1939. február 8. — Nagyvárad, 1982. augusztus 12.), az Előre munkatársa, a nagyváradai színház magyar tagozatának irodalmi titkára, az ottani Irodalmi Kerekasztal szervezője, aki mindenekelőtt magyar költők románra és román költők magyarra fordításával szerzett érdemeket. *Aniszi Kálmán* (Nagykakucs, 1939. október 14.) újságíró a kolozsvári egyetemen szerzett filozófiai oklevelet, az Igazság szerkesztőségében dolgozott, majd a képzőművészeti főiskola adjunktusa lett. A nyolcvanas években Budapesten telepedett le, több kritikai gyűjteményt és interjúkötetet adott közre, magyarországi folyóiratokban jelennek meg írásai. *Máté Gábor* (Szederjes, 1933. november 18.) Székelykeresztúron, majd Kolozsváron tanult, az ottani egyetemen tanított, mint meghívott előadó oktatott a szegedi tanárképző főiskolán. *Filozófia és regény* (1982) címmel jelent meg elméleti munkája, Lukács György regényelméletéről román nyelvű elemzést adott közre, modern román írókról közölt tanulmányokat.

Máthé József (Kilyénfalva, 1937. március 23.) Gyergyószentmiklóson, majd a kolozsvári egyetemen tanult, általános iskolai tanár, népművelő, a marosvásárhelyi tanárképző főiskola tanára, az ottani rádió magyar adásainak munkatársa volt, 1987-ben telepedett át Budapestre, a tanártovábbképző intézetben dolgozott. Petelei István, Áprily Lajos és Tompa László munkásságáról közölt tanulmányokat. *Metz Katalin* (Marosvásárhely, 1938. október 25.) szülővárosában és a kolozsvári egyetemen végezte tanulmányait, az Orvosi Szemle szerkesztőségében, majd

a vásárhelyi bábszínháznál dolgozott, a nyolcvanas években Magyarországra telepedett át. Az irodalmi moderniségről közölt tanulmányokat. *Máriás József* (Felsőbánya, 1940. január 30.) Nagybányán és a kolozsvári egyetemen tanult, tanárként, majd a Szatmári Hírlap szerkesztőségében dolgozott, 1989 után a Szatmári Friss Újság, a kolozsvári Vasárnap és Keresztény Szó munkatársa. Németh László munkásságával foglalkozott, egyik szervezője volt a 2001 tavaszán az író szülővárosában rendezett centenáriumi ünnepségeknek. *Muzsnay Magda* (Szatmárnémeti, 1929. december 19. — Kolozsvár) rádióriporter és szerkesztő, szülővárosának református kollégiumában, majd a kolozsvári egyetemen tanult, a bukaresti, később a kolozsvári magyar rádió munkatársa volt, hatalmas hanganyagot rögzített az erdélyi magyar kultúra neves képviselőitől, a Kós Károlytól és a szavalóművész György Dénestől felvett interjúkat hanglemezen örökítették meg.

Könyvtár, könyvészet, fényképezés

Az erdélyi magyar irodalom gondozása igen széleskörű munkát kívánt: az irodalomtörténetírás, az irodalomkritika, a folyóiratok, a könyvkiadás és a kulturális egyesületek mellett természetes módon vállaltak szerepet azok az intézmények és műhelyek is, amelyek mintegy közvetíteni kívántak az irodalom és az olvasó között — ilyen a könyvtár, a könyvészeti irodalom és az irodalmi fotóművészet. Valamennyinek, különösen a könyvtáraknak, amelyek az erdélyi magyar kultúra történelmi intézményeiként őrizték ennek a kultúrának az értékeit, komoly szerep jutott az irodalmi műveltség, egyáltalán a nemzeti közösség szolgálatában.

A könyvtárak hagyományosan igen nagy szerepet kaptak a nemzeti kultúra szolgálatában, talán elegendő, ha olyan intézményekre utalok, mint Kolozsvár, Nagyvárad, Arad, Temesvár, Szatmárnémeti, Marosvásárhely, Gyulafehérvár és a székely városok történelmi könyvtárai, ezek részben egyházi, részben iskolai (kollégiumi), részben városi könyvtárak voltak. Érdeemes megemlíteni a kolozsvári Egyetemi Könyvtárat, amely a Ferenc Józsefről elnevezett tudományegyetem mellett jött létre, és Erdélyi Pál (a neves költő és folklorista Erdélyi János fia) vezetésével az akkori ország egyik korszerűbb könyvtára volt. A trianoni változások következményeként az erdélyi magyar könyvtárak válságos helyzetbe kerültek, az egyházi és a kollégiumi gyűjteményeken (valamint természetesen a családi könyvtárakon, így az erdélyi magyar arisztokrácia, például a Bánffyok és a Telekiek igen gazdag bibliothékáin) kívül minden könyvtárra a román állam tette rá a kezét. Ebben az időben a nagyenyedi Bethlen Kollégium és a gyulafehérvári Batthyaneum könyvtárának, valamint a marosvásárhelyi Teleki Tékának volt igen nagy művelődéstörténelmi szerepe. A második világháború igen nagy veszteséget okozott, a könyvtáraknak is, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum

könyvtára például az evakuálást követően egy bombatámadásban nagyrészt megsemmisült. A magyar kézben lévő könyvtárakat ezt követően államosították, számos könyvritkaságot (más múzeumi értékekkel együtt) Bukarestbe szállítottak, igen sok magyar könyvtári és levéltári anyag megsemmisült. A megyei, városi, iskolai és szakszervezeti könyvtárak állománya az ötvenes években kezdett ismét gyarapodni, magyar nyelvű szakigazgatás létesült, közre adták a Könyvtárosok Tájékoztatója, majd a Könyvtári Szemle, végül a Művelődés mellékleteként 1978 és 1982 között megjelentetett Könyvtár című folyóiratot. Az erdélyi magyar könyvtártörténet igen értékes összefoglalását adta Jakó Zsigmond *Könyv és könyvtár az erdélyi magyar művelődésben* című tanulmánya (az 1976-ban megjelent *Írás, könyv, értelmiség* című kötetben).

A tudományos élet egy másik nélkülözhetetlen szakágazata a könyvészeti munka, Erdélyben párhuzamosan a könyvtári munkával, ennek mindig voltak önzetlen munkásai. Így a két világháború közötti időben György Lajos, Ferenczi Miklós, majd Valentiny Antal, akik az uralomváltástól a második világháborúig folyamatosan dolgozták fel az erdélyi könyvtermést, végül Monoki István *A magyar könyvtermelés Romániában az 1919–1940. években* című (mindmáig kiadatlan) nagyszabású művében hozott létre teljességre törekvő bibliográfiai feldolgozást (kézirat, illetve részben kieszedett állapotban a budapesti Országos Széchényi Könyvtárban található). Ugyancsak az ő nevéhez fűződik *A magyar időszejű sajtó a román uralom alatt 1919–1941* (1941) című feldolgozás, és szintén ő hozta létre a nagyjából tizenötezer adatot magába foglaló *Romániai írók álnév lexikonát* (amely szintén kéziratban maradt). Az 1940 és 1944 között megjelent észak-erdélyi kiadványokat a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* kötetei tüntették fel, a Dél-Erdélyben tevékenykedő magyar írók munkásságát Vita Zsigmond kísérte figyelemmel (*Románia magyar irodalmának bibliográfiája*), az 1944 és 1952 között közre adott munkákat Tóth Kálmán és Gábor Dénes (szintén kézirat) műve dolgozta fel. A folyóiratok könyvészeti feldolgozásában Kristóf György (*Az erdélyi időszejű sajtó a kiegyezéstől a közhatalom változásáig*, 1938) és György Lajos (*A romániai magyar időszejű sajtó öt esztendeje, 1919–1923, 1924*) végzett értékes munkát.

A mögöttünk álló évtizedekben még inkább kibontakozott és részben intézményes keretek közé került az erdélyi magyar irodalom bibliográfiai gondozása. Ennek a munkának volt igen szorgalmas és eredményes szakértője Réthy Andor (Reischel Arthur, Temesvár, 1904. március 10. — Kolozsvár 1972. október 29.), eredetileg a kolozsvári piarista gimnázium tanára, kolozsvári lelkész, az akadémiai fiókkönyvtár munkatársa. Mint irodalomtörténész is értékes munkát végzett, Arany János, Ady Endre, Móricz Zsigmond és Dsida Jenő munkásságáról adott közre könyvészeti feldolgozásokat, a magyar—román irodalmi kapcsolatok történetéről publikált tanulmányokat, a *József Attila és a román költészet* (1972) című kötetben nagy költőnk román recepcióját mutatta be. A Kántor Lajos és Láng Gusztáv munkája nyomán közre adott *Romániai magyar irodalom 1945–1970* (1972) című kötet számára igen alapos bibliográfiát készített, közreadta Áprily

Lajos és Jancsó Elemér munkásságának bibliográfiai feldolgozását, illetve (Váczy Leona és Köllő, azaz Engel Károly hagyatékának feldolgozása nyomán) előkészítette a *Magyar irodalom románul — Literatura maghiară în limba română* (1983) című könyvészeti összefoglalást.

Ugyancsak az erdélyi könyvészeti irodalomban szerzett komoly érdemeket Gábor Dénes (Brassó, 1936. március 17.), a kolozsvári egyetem természet-tudományi karán végezte tanulmányait, az Egyetemi Könyvtár szakbibliográfusa, a Könyvesház és a Művelődés szerkesztője, közre adta (illetve fordította) Hermann Ottó és Ernst Haeckel műveit, Tóth Kálmánnal együtt összeállította a *Romániai magyar könyvkiadás 1944–1949* (1992) című kiadványt. *Gondolatok a Székely Himnuszról* (1998) címmel adott közre irodalomtörténeti tanulmányt. Ismert „ex-libris”-gyűjtő, harmincezer darabot meghaladó kollekcióját több városban mutatták be.

Mellettük több értékes könyvészeti kiadvány, illetve összeállítás szolgálta az irodalmi bibliográfia ügyét. Így a Méliusz József szerkesztésében megjelent *A Korunk irodalma* (1967) című antológiában Bonyhádi Jolán könyvészeti összeállítása, a Szemlér Ferenc által gondozott *Az Erdélyi Helikon költői* (1973) című gyűjteményben Kelemen Ilona, Réthy Andor és Váczy Leona repertórium, az Igaz Szó munkatársainak bibliográfiája, amelyet *Munkatársak 1953–1963* címmel Nagy Pál rendezett sajtó alá a folyóirat 1963. májusi számában, valamint a Művelődés évfolyamában a „Legszebb versek”, a Forrás-kötetek (1978), a Horizont-könyvek (1976), a Téka-sorozat (1975), valamint a Romániai Magyar Írók című könyvsorozat (Tamási Áron *A bölcső és környéke* című kötetének függelékeként 1976-ban) könyvészete. Mindemellett igen sok személyi bibliográfia is napvilágot látott, egyrészt a Kriterion kiadó által gondozott írói monográfiákban, másrészt a Könyvtári Szemle, illetve a Művelődés évfolyamaiban.

Az irodalom gondozásának és népszerűsítésének igen látványos eszközét kínálták a „fototékák”, azaz az erdélyi magyar írókról, az irodalmi élet színhelyeiről és eseményeiről készített fotográfiák gyűjteményei. Ezek a kiadványok nemcsak tanulságosak, hanem látványosak is voltak, az írókról készített arcképek mindent az irodalmi múzeumok és emlékhelyek nélkülözhetetlen dokumentációját alkották. Népszerűek voltak az erdélyi magyar olvasók körében, minthogy eleve emberi közelségbe hozták az irodalmi kultúra jeles egyéniségeit. Az erdélyi fotóművészetnek nagy hagyományai vannak, és ezek a mögöttünk lévő évtizedekben is hatottak, például Asztalos Sándor, Csomafáy Ferenc, Fóris Pál, Marx József és Szabó Dénes munkáiban. Az egyik legsikerültebb és legnépszerűbb képeskönyv Marosi Ildikó nevéhez fűződik: *Az Erdélyi Helikon képeskönyve* (2005) című nagyalakú album vonzó és hiteles képekben mutatta be a Marosvécsen gyülekező írókat és a „helikoni napok” eseményeit. Ugyancsak népszerűek voltak azok a fényképkiallítások, amelyek például a Korunk szerkesztőségi helyiségeiben rendeztek.

Az erdélyi magyar fotóművészet és különösen az irodalmi fotódokumentáció Magyarországon is jól ismert mestere: Erdélyi Lajos (Marosvásárhely, 1929. má-

jus 17.) művészi kiadványok egész sorában mutatta be az erdélyi irodalom neves egyéniségeit. Marosvásárhelyen és Kolozsváron tanult, a Bolyai Tudományegyetem közgazdasági karán szerzett oklevelet, újságíró lett, évtizedeken keresztül a vásárhelyi Új Élet munkatársa és fotóriportere. Szerepe volt az erdélyi fotóművészet régi hagyományainak feltárásában, 1971-ben ő végezte el (Sütő András előszavának kíséretében) Orbán Balázs egykori fényképeinek restaurálását: a *Székelyföld képekben*, majd az *Orbán Balázs összes fényképe a Székelyföldről* (1993) című kötetek számára, kiállításokat is rendezett ezekből a fényképekből és televíziós filmben is megörökítette a székely néprajztudós és fotográfus életét. Közre adta Teleki Samu, jeles utazó egykori (a 19. század közepén készült) afrikai fényképeit (*Teleki Samu Afrikában*, 1977). Fotográfiai egész sorában örökítette meg az erdélyi magyar irodalom nagy egyéniségeit, első alkalommal a Marosi Ildikó interjút közre adó *Közelképek. Húsx romániai magyar író* (1974) című kiadványban, majd *Portrék* (1991) és *A túlélés műhelyei* (2009) című albumaiban — ez utóbbi kötete nyolcvanhárom erdélyi (vagy erdélyi származású) íróról, művésztől ad közre fényképfelvételeket rövid bevezető kíséretében. Ahogy albumának előszavában írta: „Annak a meggyőződésnek akartam (album formájában is) hangot adni, hogy a kezdet, az első évtizedek véres diktatúrája után, némileg enyhébb körülmények között, a hatvanas évek közepétől kezdődően az erdélyi művészek, tudósok, tanárok többsége hihetetlen erőfeszítéssel járult hozzá kultúránk éltetéséhez. A túléléshez. A nemzetiségi lét folyamatosságának biztosításához. Ezzel azt is dokumentáltam, hogy a kisebbségi kultúrák holokausztjának terve — ha ez egyáltalában felmerült — sikertelen maradt. A korábbi mondás — »súly alatt a pálma« — a század második felében is igaznak bizonyult.”³⁸

Erdélyi Lajos — az erdélyi magyar kultúra „klasszikusnak” számító egyéniségei: Kós Károly, Szabó T. Attila, Böződi György, Kányádi Sándor mellett — például Elie Wiesel, neves zsidó közéleti személyiség portréját is közölte, utószavában a maga magyar-zsidó identitásáról beszélt: „Bizonyára feltűnik az Olvasónak, milyen gyakran kerül szóba portréalanyaimmal a zsidósághoz fűződő viszonyuk. Számomra megkerülhetetlen volt ennek rögzítése. Romániában élő erdélyi magyar zsidó újságíró-fényképész voltam. Auschwitz-túlélő, aki azért tért haza Marosvásárhelyre, és élt ezek után ott közel ötven évet, hogy otthon legyen. Ennek feltétele volt, hogy a magyar kultúrát szolgálván ne feledkezzem meg etnikai hovatartozásomról. Ugyanazzal az elkötelezettséggel fényképeztem régi zsidó temetőkertjeinket, mint az erdélyi magyar irodalom és képzőművészet »nagy öregjeit« — vagy éppen fiatalabb társaikat. Azt hiszem, rászolgáltam Sütő András dedikációjára: »Lalónak — dupla kisebbségben.«” Visszaemlékezéseit *Túlélés* (2006) címmel írta meg, ebben számot vetett többszörösen is zaklatott emberi sorsával (ugyanis hol mint zsidónak, hol mint magyarnak kellett szembesülnie a gyanakvással és elutasítással).

A fiatalabb fotográfusok közül Kántor László (Kolozsvár, 1964. október 27., Kántor Lajos fia) fotográfust, filmoperatőrt, -rendezőt kell megemlítenünk. Ko-

lozsváron és a budapesti filmművészeti főiskolán tanult, a kolozsvári magyar színház fotósa, a kolozsvári televízió magyar adásának szerkesztője és operatőre volt, 1999-ben átköltözött Budapestre, a Budapest Filmstúdió igazgatójaként dolgozik. A nyolcvanas években Erdély több városában volt fotókiállítás, fotóalbumok egész sorában örökítette meg az erdélyi magyar kultúra emlékeit: 1989-ben jelent meg *Házsongárd*, 1989-ben *Túlélő képek* című albuma, számos filmet készített, közülük a házsongárdi temetőről és Szabédi Lászlóról készített munkáját kell megemlítenünk.

Jegyzetek

21. XVI. századi olvasmányok. Bukarest, 1974. 7.
 22. A hagyományos világ alkonya Erdélyben. Budapest, 1983. 136-137.
 23. A példaadás erkölcsse. Bukarest, 1984. 15-16.
 24. U. o. 42-43.
 25. Az értelem keresése. Budapest, 1994. 230-231.
 26. A tudatosság fokozatai. Bukarest, 1982. 52.
 27. *Mit olvas ön, Hamlet herceg?* Bukarest, 1993. 261.
 28. *A névmás éjszakája*. Bukarest, 1972. 152.
 29. Munkásságát a 65. születésnapjára Bányai Éva és Szonda Szabolcs szerkesztésében 2008-ban megjelent az *Idő(m)értékek, kontextusok* című tanulmánygyűjtemény mutatja be.
 30. Montaigne köpenye. Bukarest, 1958. 304.
 31. Doktori előadását *Két kultúra peremvidékén* címmel 1995. október 3-án a szegedi egyetemen tartotta meg.
 32. *Találkozás az egyszerűvel*. Bukarest, 1978. 9.
 33. Uo. 197.
 34. *Teremtett világ*. Bukarest, 1983. 143-144.
 35. „Erkölc és rémület között.” In: *Honvágy a hazában*. Esszék, interjúk, publicisztikai írások. Budapest, 1993. 364.
 36. *Metaforától az élet felé*. Bukarest, 1997. 5.
 37. *Lehet — nem lehet*. Marosvásárhely, 1995. 11.
 38. A túlélés műhelyei. Kolozsvár, 2009. 289-290.
-
-

Málnási Ferenc

Erdélyi anyanyelvoktatás — irodalmunk tükrében

V.

Anyanyelvoktatásunk a Habsburg-birodalomban (1713–1830), a reformkorban, a forradalom és szabadságharc korában (1830–1849), a Habsburg önkényuralom idején (1849–1867) az anyaországi oktatási rendszerbe tagoltan

I.

A karlócai (Karlovci) béke (1699. január 26.) után Erdély Habsburg uralom alá jutott, de a társadalom bármely rétegében az ország jövőjéről gondolkodók egyaránt látták, hogy ez az állapot Magyarország és Erdély teljes beolvasztásának veszélyeit rejti magában, elvész a korabeli értelemben vett nemzet, elvész a jövő. Dokumentumok sokasága tanúsíthatja, hogy Erdély lakói, magyarok, szászok és románok úgy vélték, jövőjüket az önálló fejedelemség keretei között látják biztosíthatónak. Bár az 1690-ben kiadott *Diploma Leopoldinum* szavatolta a gazdasági önrendelkezést, a művelődési intézmények sérthetlenségét, s a nemzetközi béketervezetekbe is Erdély szabadságai fontos fejezetként kerültek be. 1683-tól Erdély török, tatár, német, magyar hadak átvonulási, majd szállásterülete, és harcok színhelye.

„Sine nobis, de nobis”, nélkülünk döntöttek, rólunk fogalmazta meg II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) a világ népeihez intézett, 1704 elején kiadott, de antedatáltan 1703. június 7-ére, a Rákóczi-szabadságharc kezdetének időpontjára keltezett manifesztumában azt a tényt, hogy a Habsburg és az oszmán hatalom a magyarok diplomáciai képviselője nélkül határozott Magyarországról.

A tiszaháti paraszti-közneemesi szervezkedés megismerése után Rákóczi Ferenc és Bercsényi Miklós a németek elleni harc zászlaját bontotta ki. A zászlók felirata: *Cum Deo pro patria et libertate* (Az Istennel a hazáért s a szabadságért) — még latinul. Szeptemberre a kurucok elfoglalták Sárospatakot és visszaállították a református főiskolát. 1705. május 30-án megjelent a Rákóczi alapította első magyar hírlap, a *Mercurius Hungaricus* (később *Mercurius Veridicus*) első száma még latinul.
